

Mål & Mæle·4

8. årgang 1982

Så begyndte de at ride

sagde barnet og begyndte at ride. Findes der noget der hedder legedatid, en bøjningsform med en betydning som kun børn anvender, nemlig når de leger? Er det beskrevet før? Læs spørgsmål og svar om legedatid i sprogligheder Side 2

Meddelelse herom må straks gives

Sådan kan det offentlige formulere sig; men Statens Informationstjeneste foreslår i stedet for: *det skal meddeles til*. Statens Informationstjeneste skriver tekster, omskriver tekster og retter tekster fra det offentlige så de bliver læservenlige, klare og forståelige. Læs hvordan Statens Informationstjeneste arbejder Side 8

Sproget og typografien

er bundet til samme navlestreng og vil aldrig skilles. Typografien er ikke blot et nyttefag, men et kulturfag, der fra sin oprindelse har været sprogets tjener, og som fremdeles vil være det. Læs hvad typografen Louis Andersen skriver om sproget og typografien Side 20

Som en mis

Læs om den endelige misforståelse

Side 26

Tankernes forklædning
og det ordløse sprog

Den fulde virkning af kommunikation opnås ved at talen og det ordløse sprog supplerer hinanden: mimik, gestus, artikulation, pauser, blikke, holdning og bevægelser understreger ordene og det underforståede budskab, og gør rede for den talendes følelsesmæssige forhold til tilhøreren. Side 28

Brevkasse om
sprogligheder..... 2

Sker der noget
med det offentlige
sprog..... 8

Ersi du..... 17

Amagermad 17

Grundtvig og
marinesoldaten 18

Sproget og
typografien 20

Som en mis 26

Om menneskets
to sprog 28

Hele Deres liv har
De ubevidst været
med i kropssprogets
spil. Nu kan De be-
gynde at spille det
bevidst. Bryd bare
nogle regler, og se,
hvad der sker.

Julius Fast

SPROGLIGHEDER

? Kære Mål & Mæle.

Jeg stræber stadig (og måske evigt) efter problemet om navneordets bestemtthed, især i udtrykkene som *en/to osv. af dem, en ven til ham* o.lgn. brugt som grundled. Her viser *én* måske ikke en vilkårlig *en*. Eller er *en* måske blot fremhævelse, og så er det ikke noget om bestemtthedens problem. Forklaringen passer ikke *en ven til ham* i hvert fald på overfladen, men udtrykket må være *en af hans venner* i den dybe struktur.

Hideo Mase
Osaka
Japan

!Kære Hideo Mase.

Spørgsmålet går, så vidt jeg kan se, ud på hvad det ubestemte kendeord *en* betyder når det står sammen med et navneord. Det kan faktisk betyde mindst 4 forskellige ting: det kan for det første have betydning som et talord og angive modsætningen til *to* eller *flere*: *én af hans venner var ikke kommet*; så er det betonet og i flertal vil det hedde *to* eller *flere*. Det kan for det andet have bestemt individuel betydning. Da betegner *en* noget som er kendt af taleren men ikke af den der hører: *En ven af ham viste mig vej*; i flertal hedder det *nogle*, og man kan bagefter henvise til det bestemte individ med *han*. Det ubestemte kendeord med navneord kan for det tredje have ubestemt individuel betydning. Da betegner *en* eller *anden* som på forhånd hverken er kendt af taleren eller høreren: *En ven af ham må meddele ham nyheden*; i flertal hedder det *nogle*, og man kan

kun henvise til personen så længe man taler om den samme ikke virkelige verden som man gjorde i den første sætning; man kan fx godt fortsætte: *og han må gøre det meget forsigtigt*, så er vi stadig i den verden der udgøres af hvad der *må* ske; men man kan ikke fortsætte: *han er rejst til Jylland*, for der er ikke noget bestemt individ i den virkelige verden som man kan henvise til. For det fjerde kan *en* have generel betydning og betegne *enhver*: *en ven hjælper en i nøden*. Forskellen på de 4 betydninger kan også let ses ved måden man benægter dem på, nemlig henholdsvis: *Ikke én af hans venner var kommet* (= ingen), *en ven af ham viste mig ikke vej* (= men gjorde noget andet), *en der ikke er ven af ham må meddele ham nyheden* (= ingen ven) og *ingen ven hjælper en i nøden* (= ingen ven).

OT

? Til Mål & Mæle.

Efter i fællesskab at have undret os over, at det, vi tjener vores penge på, ikke længere bare er *pædagogik*, men også *didaktik*, og vi således beskæftiger os med noget, der lyder og dermed også er meget finere, skal vi til-lade os at spørge Mål & Mæle om, hvad forskellen er.

Kjeld Kristensen
Normann Jørgensen

! Kære Kjeld Kristensen og
Normann Jørgensen

Det har selvfølgelig noget med mode at gøre. Det er blevet mere moderne at drive didaktik end pædagogik. Men det er ikke kun mode. Man har alle dage - dvs. i 100 år - brugt begge ord således at *didaktik* i betydningen 'undervisningslære' har været en del af *pædagogikken* i betydningen 'opdragelseslære'. Undervisningen er en del af opdragelsen og således didaktikken en del af pædagogikken. På seminarier har man endda ladet *didaktik* betegne den del af undervisningslæren som drejer sig om undervisningens mening, mål og indhold i modsætning til *metodik* som omfatter vejene, fremgangsmåden og midlerne. Når mange både på seminarier og på universitetet hellere kalder det de laver for didaktik end pædagogik netop i disse år, hænger det nok sammen med at didaktikken handler om de specielle problemer som underviseren har som opdrager, når hun eller han arbejder inden for ganske bestemte institutioner med alle de regler og forskrifter der findes og når undervisningen gælder nogle børn eller unge mennesker som af deres samfund selvfølgelig er præget på en anden måde end underviserne selv er blevet det. Det specielle ved underviserens situation i vores tidsalder, med vores love og med vores socialpsykologiske problemer, det tematiserer man i didaktikken og ikke i pædagogikken som er mere tidløs og almen. Også det I laver er ikke blot pædagogik, men også didaktik - og sådan har man altid kaldt det. Men der er åbenbart nogle der lægger mere vægt på det end I gør.

OT

?Kære Mål & Mæle

»Vi skal have nogle materialer der ikke er så kedelige som dem vi har er«.

Hvad sir I til sådan en sætning?

Hvad med kommasætningen (begge systemer)? Efter hvad jeg kan høre er der ingen pause mellem *er* og *har* når man sir sætningen normalt.

Og hvad med *er* og *har*? To udsagnsord i nutid efter hinanden?

Selvfølgerlig kan man skrive sætningen uden det sidste »er«. Med samme mening. Men hvis jeg nu gerne vil skrive lidt mere mundret - som man sir - og vil beholde »er«, hvad så?

Norm og forklaring udbedes venligst.

Med venlig hilsen
Ole Stig Andersen
Kbh K

!Kære Ole Stig Andersen.

Din sætning er et sjovt eksempel på at det ikke behøver blive godt selv om man følger alle grammatiske regler korrekt.

Hvis vi sætter gammeldags grammatiske kommaer, ser det sådan ud: *Vi skal have nogle materialer, der ikke er så kedelige, som dem, vi har, er.* På den måde vises det ret tydeligt at vi har hvad man med et dårligt udtryk kalder et indskud, og det bliver sætningen vel nok lidt mere overskuelig af.

Pausekommaer - som i øvrigt efter min mening ikke har noget med pauser at gøre - er det nærmest umuligt at sætte her; det eneste jeg kan finde på, er et komma efter *har*, og det er nok ikke til megen hjælp. Men en af de gode ting ved pausekommaet er netop at hvis det er umuligt at sætte fornuftige kommaer i en sætning, så er det fordi sætningen er forkludret eller dårlig, og derfor bør den laves om. Det gælder også her.

Det der er galt med denne sætning, er det lille ensomme *er*. Dels virker det altid skævt at have et enkelt lille ord efter et tungt sætningsled eller et langt »indskud«, dels er naboskabet *har er*, som du selv er inde på det, usædvanligt: man er lige ved at tro der er to udsagnsord i samme sætning.

Man kan uden videre konstruere den slags grammatisk korrekte, men uoverskuelige og grimme sætninger: *hvornår holder den larm op?* er uproblematisk, men følgende sætning er lige så gal som din: *hvornår holder den larm der opstår ved at man med et trykluftbør forsøger at rive huset ned op?*

Man kan også vise at hvis *er* bare fyldte lidt mere, så ville der ikke være noget særligt problem: *Vi skal have nogle materialer der ikke er så kedelige som dem vi har ser ud til at være.* Men den bedste løsning foreslår du jo selv, nemlig at stryge *er*. Jeg kan absolut ikke se at sætningen bliver mindre mundret af det.

EH

?Kære Erik Hansen.

Mit navn er Anette Hinrich. Jeg er efg-elev indenfor handel og kontor. Der opstod idag et problem i vores dansktime. Nu er det jeg vil spørge om De vil hjælpe os?

Hvad hedder en orangutang i flertal?

Jeg vil blive overmådelig glad hvis De vil svare.

Jeg vil sige på forhånd tak.

Hilsen
A. Hinrich
Greve Strand

!Kære Anette Hinrich.

Der er nogle få fremmedord i dansk som beholder deres fremmede flertalsform fx

interview - interviews
visum - visa
konto - konti

Men de allerfleste får en ganske almindelig dansk endelse. Her gælder der en regel, som nærmest er uden undtagelser. Hvis fremmedordet ender på - *er*, bliver flertalsendelsen -*e*:

computer - computere
joker - jokere
pullover - pullovere

I alle andre tilfælde er endelsen -*er* (eller -*r*):

balkon - balkoner
maskine - maskiner
appelsin - appelsiner
telefon - telefoner
pesticid - pesticider
osv.

Derfor skal vi også have *orangutanger* (med stød: det rimer på *anger* eller *svanger*, men ikke på *fanger*) - og det er da i øvrigt også hvad der står i ordbøgerne. Jeg har et par gange hørt *orangutænger*, men det er bare for sjov man laver den slags former som er helt uregelmæssige og slet ikke stemmer med hvad der ellers gælder for fremmedord.

EH

? Til »sprogligheder«.

Jeg har et kort og kontant sprogligt spørgsmål. Kan det accepteres, at man i en overskrift skriver:

»X-købing 1890 -
brølæggeren og bødkerens by«
Skal der med andre ord også stå
»brølæggerens«? Hvad er mo-
derne sprogbrug?

Venlig hilsen
Svend Sørensen
Thisted

! Kære Svend Sørensen:

Nej, hellere *brølæggerens og bødkerens by*, med to s'er.

Et s til hvert navneord er det normale: *Hansens og Larsens børn er de frækkeste i kvarteret - forsvarsministerens og udenrigsministerens rejse til New York - på det tidspunkt havde jeg ikke hørt om pusherens og bagmandens anholdelse.*

Vi kan nøjes med ét s hvis navneordene hører meget tæt sammen. De kan fx udgøre ét begreb: *Burmeister og Wains skibsværft - Pia og Peters program*, eller ligefrem være én person: *min kollega og nabos græsslåmaskine*. Noget af det samme har vi hvis de to navneord nødvendigvis er sammen om det der betegnes med det tredje: *Lise og Peters sølvbryllup - Schlüter og Jørgensens uenighed - Polen og Sovjetunionens ubrydelige sammenhold.*

Der er ganske givet en tendens til at spare på s'erne sådan at man snyder det første navneord i forbindelser hvor de begge skulle have s. Men når du spørger, er jeg ikke tvivl om hvad jeg vil råde til.

EH

? Kære Ole Togeby og Erik Hansen.

Da jeg forleden morgen sad og læste i en pakke havregryn, fangedes min opmærksomhed af følgende sætning der indgik i beskrivelsen af hvordan man laver havregrød: »Grynen sættes over i koldt vand eller mælk, bringes i kog og koges under stadig omrøring i 1 minut.« Hvad er det for en mærkelig form, grynen? Det plejer da at hedde grynet i ental, og grynene i flertal - ikke? Og sig nu ikke at det bare er en trykfejl, for jeg har set i den store danske ordbog at sådan kunne man faktisk godt sige for 200 år siden. Er det danske sprog ved at gå i barndom?

Med venlig hilsen
Jens Juhl Jensen
København

! Kære Jens Juhl Jensen.

Nej, brugen af fælleskøn for intetkøn er også i dag ganske almindelig når man angiver et kvantum eller portion: *din sodavand, din øllebrød*. Man lader kønnet rette sig efter det Aage Hansen i *Moderne dansk* kalder rammeord i fælleskøn, fx *flaske, portion, tallerken eller gang*. Aage Hansen nævner også eksemplet: *den støv der frembringes ved dette arbejde er meget skadelig*. Også ord der ikke er stofbetegnelser, som fx *støv* der ikke kan stå i flertal, kan i formen være bestemt af et rammeord: *spis din cornflakes, din havregryn*, og så opfattes det som ental. Formen *Grynen* er altså ikke nogen trykfejl, men ental fælleskøn i betydningen 'portionen af...' Den danske sprog er en svær en.

OT

! Mål & Mæle
8800 Viborg

Hermed tilbagesendes bladet, da jeg ikke ønsker abonnementet fornyet.

De 8 sider om medisterpølse m.m., er i den grad under lavmålet, at bladet ingen interesse har for mig. Jeg håber da også at der kommer en kraftig reaktion på den »artikel« fra anden side.

Jeg plejer at vidersende bladet til min datter, som underviser i dansk et sted i udlandet, men jeg vil ikke udsætte hende for at skulle forklare alle de »udtryk«, De har fået plads til, som eksempler på moderne slang.

Med venlig hilsen
Alfred Strøm
Herlev

? Til Mål & Mæles
Sprogligheder.

Skulle det »danske« bogstav æ mon være på langsomt tilbages tog al sin tydelighed til trods?

Jeg mener at huske at Kaj Bom længe før vi styredes mod Romunionen tog en kølig afsked med det internationalt set u praktiske tegn. Men slangmagisteren kan vel kun have et mikroskopsk medansvar for en halvengelsk avisform som »Egypten«, eller for genoptagelsen af »Eventyr«?

Kan »Mål & Mæle« pege på vigtige beslutningstagere for især disse to e-formers vedkomme de? (Og med beslutningstagere menes selvfølgelig også evt. autoritative *tilskuere* til at leoparden skiftede sine pletter og æti operen sin hud!)

Venlig hilsen
Torben Højsgaard Krogh
Vejele

! Kære Torben Højsgaard

Krogh.

Eventyr er i middelalderen lånt fra plattysk, som har det fra fransk, som igen har det fra latin *adventura*; det betyder 'hændelse', 'begivenhed' og har samme rod som *advent* ('ankomst').

Det tyske ord blev skrevet med *e*, og det har vi altså holdt fast ved trods udtalen med *æ*. Stavemåden *eventyr* har været den eneste officielle i den tid vi har haft en autoriseret retskrivningsordbog, nemlig siden 1891. Når man har eksperimenteret med at stave ordet med *æ*, hænger det sammen med at et langt *æ* i udtalen som regel skrives *æ*; kun i ganske få ord skrives det med *e*; foruden *eventyr* kan man nævne *Ebeltoft*, *steder*, *tjene*, *hver*, og *der* og *her*, hvis man altså udtaler disse ord med *æ*.

Ægypten (og *ægypter* og *ægyptisk*) er den eneste stavemåde i Retskrivningsordbogen fra 1955. Men i et lille hæfte, »Statter - Hovedsteder - Nationalitetsbetegnelser«, som de nordiske sprognævne udgav i 1961, finder man kun *Egypten* osv. Her har man bøjet sig for de andre nordiske sprog og indført den ikke alene internordiske, men også mere internationale skrivemåde med *e*. Dansk Sprognævn betragter både *Ægypten* og *Egypten* som korrekte, og den nye retskrivningsordbog vil udtrykkelig give valgfrihed.

Der er absolut ingen grund til at være bekymret for *æ* - det skal nok klare sig!

EH

? Kære Mål & Mæle!

Har I lyst til at inkludere følgende i Sprogligheder, så må I godt, selv om det ikke er et spørgsmål. Jeg synes, at hvis Tage Skou Hansen havde sat kommaer i de følgende sætninger, ville han have gjort teksten meget mere (og hurtigere) forståelig. (Eksemplerne er fra »Over strengen«, Gyldendals Bogklub, 1980):

s. 219: Jeg tænkte at hun nok var bange for at komme til at græde, hvis hun talte og forsøgte at fange hendes blik. s. 222: med blade som ikke var gule endnu, men sammenkrøllede og svedne....

Hjertelig hilsen
Franticek Fröhlich
Praha

! Kære Franticek Fröhlich

Jo i det første eksempel er det helt oplagt at der burde stå: *Jeg tænkte at hun nok var bange for at komme til at græde, hvis hun talte, og forsøgte at fange hendes blik*. Både efter grammatisk kommatering og efter pausekommatering skal der komma efter ledsætningen *hvis hun talte*; ellers tror man at det følgende hører sammen med denne ledsætning og altså også er noget hun gør - hvad det jo ikke kan være når man kommer længere hen i sætningen.

I den anden ville man med grammatisk kommatering også sætte komma foran en ledsætning som: *som ikke var gule endnu, men sammenkrøllede og svedne....* Men med pausekommatering er det ikke rimeligt at sætte komma foran henførende ledsætninger som ikke er parentetiske - hvad denne her ikke er.

OT

? Kære Erik Hansen.

Mit ærinde drejer sig om Nudansk Ordbog. Du kender bestemt dem som laver den. Jeg tror jeg har fundet en fejl.

Vandret's oprindelse er forklaret forkert, der findes ikke noget *wasserrecht* på tysk undtagen som substantiv, omhandlende de retslige forhold på vandet. Jeg har konsulteret forskellige fagfolk, og de finder heller ikke noget belæg for adjektivet *wasserrecht*.

Måske har jeg ret, og i så fald er det en skam for sådan et fint værk. Gider du lade det gå videre ved lejlighed?

Venlig hilsen
Mildred Hesselager
Roskilde

! Kære Mildred Hesselager.

Man kan finde samme oplysning om oprindelsen til *vandret* i Ordbog over det Danske Sprog, og den er skam rigtig nok. På moderne tysk hedder *vandret* ganske vist *waagrecht*, og *wasserrecht* eksisterer ikke. Men i tilstrækkelig store ordbøger kan man se at det indtil o. 1800 også hed *wasserrecht* - og derfra har vi altså *vandret*.

EH

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Tøgeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til

Mål & Mæle
Hald Hovedgaard
8800 Viborg
og mærk det
SPROGLIGHEDER

? Til Mål & Mæles redaktion!
Jeg har i nogen tid lagt mærke til en sjov sprogbrug hos min nu 4½-årige datter og hendes lege-kammerater som jeg gerne ville høre nogle kyndige kommentarer til. Iagttagelserne nedenfor er forsøgt systematiseret, og jeg har diskuteret dem med moren, som er enig med mig i at sætningerne er realistiske. Jeg skal dog understrege at jeg ikke har observeret min datter systematisk med båndoptager eller notesblok, eksemplerne er nedskrevet og tildels konstrueret efter hukkommelsen.

Det drejer sig, kort fortalt, om en slags »legedatid«:

(1) *Skulle vi ikke sige at jeg var mor og du var skolepige?*
er en sætning der indleder og

fastlægger en leg med dette indhold. Rammerne er sat og resten af legen foregår sprogligt i en lignende imperfektum, i hvert fald hovedsagelig.

Eksempel (1) er vel ikke opsigtsvækkende i sig selv, det minder en del om voksensprogets brug af imperfektum i konjunktivisk betydning, som fx:

(2) *Skulle vi sige det var/er nok for i dag?*

som markerer et forsigtigt højtidsligt forsøg på at afslutte en aktivitet, eller:

(3) *Hvis vi forestiller os at vi stod/står på toppen af Mont Blanc...*

Som vel er den konjunktivbetydning man kalder »irrealis«: fantasimodus. Eksempel (1) har vel elementer af begge dele, det tentative og det irrealis i sig, og virker måske ikke påfaldende »barnlig« rent sprogligt.

Imidlertid fortsætter datiden ufortrødent ind i legen, efter at rammerne er fastlagt:

(4) *...og jeg var jo hende der kom hjem nu.*

- idet den talende viser at sådan er det, og dermed vistnok præciserer sin rolle lige nu i legen, evt. gir den fælles leg en ny vending. En sætning af denne type modsiges s.a.s. aldrig, men kræver dog et svar: *Ja*, el. lign.

»Jo« formen kan nogen gange virke pudsigt paradoksalt:

(5) *Skulle vi ikke sige at jeg var jo Charlotte og du var (jo?) Tina?* (to store piger på vejen). I øvrigt er imperfektum som nævnt reglen i legen, og sådanne »episke« sætninger eller »regibemærkninger« dominerer helt i forhold til egentlige »realistiske« replikker.

Men præsenssætninger kan forekomme, vistnok når der ikke er noget at forklare, og sætningens informationsværdi derfor er lav:

(6) *Grrr....den løber væk/ jeg løber væk* (siges samtidig

med at hun gør det, under en »tigerleg«).

Men jeg har osse bemærket fig., i samme tigerleg:

(7) *Grrr....vi er hanner der slås om hunner (!)*

som blev sagt mens hun og veninden rullede rundt sammen på min seng. Det synes at være en undtagelse fra reglen, fordi sætningen har høj informationsværdi: den sætter rammer og er ikke blot en konsekvens af tidligere etablerede rammer. (6) og (7) er helt friske eksempler, mon hun er ved at forlade legeimperfektum'en? Der er osse den svage mulighed at (7) var tænkt henvendt delvis til mig, som var på vej ind i værelset.

Det er ellers karakteristisk at legedatiden aldrig bruges overfor voksne, men kun overfor jævnaldrende legeskammerater.

Den synes endvidere at være knyttet særlig til sætninger der markerer et aktivt, skabende fantasiarbejde, som (1), (4) og (5); eksemplerne kunne være mangedoblet. Den opstår s.a.s. på springende punkter i legen, dér hvor rammerne skal defineres eller præciseres. Når det først kører glat, kan der ske (sjældne) fald tilbage i indikativisk præsens, som i (6).

Ud fra forestillingen om at børns leg jo vist bl.a. skal tjene den udviklingspsykologiske opgave at udvikle en »reel«, kritisk fantasi, fremme evnen til at forestille sig verden anderledes, og arbejde for at den blir det - havde jeg tænkt at der måske ville være nogle sproglige paralleller mellem leg og reelle forslag, men det er ikke tilfældet. (Og det ville osse nok være naivt at forvente, har jeg erkendt). Min 4-årige viljes- og fantasiytringer udenfor legesituationen er konsekvent indikativiske og i præsens:

(08) *Jeg VIL ha at du skal forstå det!* (efter at jeg har sagt

at jeg ikke er klar over hvad hun mener)

(9) *Jamen vi kan jo bare...*
(efter at hun har fået afvist et ønske om et eller andet)

(10) *Hvis du nu tar mig med, så kan vi jo besøge...*

Så sprogligt er der tilsyneladende ingen forbindelse mellem hendes fantasiverden og hendes ønsker i forhold til den reelle verden. Hvilket naturligvis ikke siger noget afgørende om den psykologiske forbindelse.

Kan redaktionen sige noget om hvorvidt legedatiden er beskrevet og analyseret noget-steds? Dens anvendelsesområde synes jo at svare til visse former for konjunktiv på andre sprog, så mon den findes dér hvor man råder over et egentligt konjunktivsystem? Eller på sprog der i denne henseende minder om dansk, fx svensk eller engelsk?

(En islandsk bekendt har fornylig over en flaske rødvin bedyret at fænomenet skam osse findes på islandsk, men jeg ved ikke om den meddelelse er helt pålidelig).

Legedatiden findes i hvert fald forskellige steder i Storkøbenhavn, har jeg kunnet konstatere og erfare gennem forældre bekendte. Mon den findes i hele landet, og er den mon af gammel eller ny dato?

Kan man sige noget om hvornår børn begynder at stille *reelle* forslag i datid (min datter er som sagt ikke begyndt endnu)?

- Alle disse spørgsmål kan vel ikke besvares, og de er vel heller ikke allesammen lige interessante. Men jeg ville gerne (der var den!) høre hvad I ved og mener om det!

Med venlig hilsen
Ole Meyer

!Kære Ole Meyer.

Det sprog børn taler med hinanden når de leger er ikke rigtigt udforsket, og specielt har man ikke interesseret sig ret meget for semantiske forhold som dem du spørger til.

Men det der er dit hovedærinde, *legedatid*, er faktisk omtalt. Nordmanden Kjell Ivar Vannebo fortæller i sin disputats om *Tempus og tidsreferanse* (1978 s. 373) at han har gjort ganske de samme iagttagelser som du, nemlig at børn når de taler sammen om den leg de er intenst optaget af, bruger fortidsformer, hvor man skulle vente nutidsformer. Siden han i 1972 første gang blev opmærksom på fænomenet har han talt med flere forældre der har bemærket det samme.

Han gengiver følgende autentiske bid af en samtale mellem to børn på seks og otte år under en cowboy- og indianerleg:

A: *Når de hørte toget tude, så begyndte de at ride*

B: *så red han ind hér, mens den anden red mod vinduet.*

A: *Så leger vi at de bliver såret, og så hopper de på disse vogne her og så bygger de*

V: *Du red fra cowboy-lejren, og så kom jeg med hævdingen her...*

Vannebo mener at kunne forklare fænomenet med at børn har et mønster for deres leg. De efterligner noget de har set eller oplevet tidligere.

Den lille samtalestump kunne rigtig nok tyde på at der i børnenes bevidsthed ligesom er to verdener tilstede samtidig. Den verden der består i at *vi, jeg og du leger hér i stuen nu*. Men samtidig den verden som de har hentet legens mønster fra, noget de tidligere har set, og som de under den intense leg har svært ved at holde ude fra *her og nu* situationen. Derfor er vi også

de, jeg er også han, du er også den anden et eller andet i stuen er disse vogne her og en del af stuen er cowboy-lejren. Og nu (svarende til præsens) kan så også være dengang (svarende til præteritum).

Nu er det jo kun en lille stump af en samtale vi har til rådighed, men efter Vannebos forklaring må vi forestille os at A begynder at »ride« samtidig med at han siger *så begyndte de at ride*, selvom intet i denne replik (hverken tids-, steds- eller personangivelser) peger på lege-situationens *her og nu*.

B's bevidsthed er øjensynlig så opslugt af legen. Kun stedsangivelserne *her og vinduet* peger på at B er sig her- og nu-situationen bevidst.

I A's følgende replik træder han derimod først helt uden for legen, idet han omtaler den: *så leger vi at de bliver såret*, og han fortsætter i præsens, men personbetegnelsen svarer jo til legemønsteret.

Og endelig har vi så den sidste replik, hvor *jeg, du og her* peger på at bevidstheden om her og nu er tilstede, samtidig med at tidsformerne sammen med *cowboy-lejren og hævdingen* er hentet fra den del af bevidstheden der er opslugt af legen.

Ud fra denne forklaring har legedatid altså ikke noget at gøre med konjunktiv eller irrealis.

Men som sagt: vi trænger til flere velunderbyggede undersøgelser for at kunne sige noget med sikkerhed.

Otto Glismann

Sker der noget med det offentliges sprog?

En rapport fra Statens Informationstjeneste

I Mål & Mæle nr. 1, 1. årgang stod der en artikel af Erik Hansen med overskriften »Når det offentlige henvender sig til folket«.

I artiklen giver forfatteren nogle eksempler på, at det offentliges sprogbrug er under al kritik. Men han slutter med at afvise tanken om at lade »professionelle kommunikatører« (journalister og reklamebureaufolk) skrive teksterne for embedsmændene. Hvis der skal komme noget godt ud af det, må embedsmændene selv lære at skrive klart og forståeligt.

Det var i 1974. Næsten som på bestilling blev der året efter - i 1975 - oprettet en ny statsinstitution, *Statens In-*

formationskontor (nu *Statens Informationstjeneste*, i det følgende SI). SI skulle være en slags konsulent for statens forskellige myndigheder, når de vil informere befolkningen om vigtige ændringer i lovene, nye love og bestemmelser osv. Konsulentvirksomheden består bl.a. af sproglig vejledning.

Den sproglige vejledning kan forme sig på mange måder alt efter arbejdets art. I de fleste tilfælde skal der fremstilles enten en tryksag eller en dagbladsannonce. SI beskæftiger sig både med opsætning, typografi, illustrationer og layout, men emnet i det følgende er kun tekstens ordlyd.

Når SI inddrages i arbejdet med udformning af teksten kan det være på forskellige stadier i processen. Man kan stort set tale om tre forskellige opgaver for SI:

- 1) At skrive en tekst
- 2) At omskrive en tekst
- 3) At rette en tekst

At skrive en tekst

Det sker, at en statslig myndighed henvender sig til SI, så snart det er blevet besluttet, at der skal udsendes noget informationsmateriale eller indrykkes en annonce. På det tidspunkt er der endnu ikke skrevet udkast til teksten. Det bliver så SI's opgave at skrive det første udkast på grundlag af de love, cirkulærer osv., der ligger til grund for brochuren eller annoncen. Det sker i samarbejde med *rekvirenten*, dvs. det ministerium eller den styrelse, der vil bringe informationen. Når teksten er godkendt, udformes tryksagen eller annoncen af en grafiker.

Eks. 1 og 2 viser endepunkterne i arbejdsgangen: en kgl. anordning i den ene ende og en dagbladsannonce i den anden.

I annonceteksten er der lagt vægt på følgende:

Den skal være kort - den skal være aktuel og nærværende (ikke *Den 27. september kl. 03.00*, men *I nat*) - den skal være instruktiv (ikke *en time tilbage*, men *tilbage til kl. 2*).

Når SI selv står for teksten, er den sproglige udformning ikke noget problem. Teksten er født læservenlig.

At omskrive en tekst

Men det er langt fra altid SI, der skriver det første udkast. Oftest kommer rekvirenten til SI, når det første tekstforslag er klar - skrevet af en embedsmand i statsforvaltningen. Det kan være teksten til en annonce eller en brochure, men det kan også være fx en blanket eller et brev, som skal sendes ud til mange mennesker. Det sker også med mellemrum, at en institution beder SI om lige at kigge på fx en blanket, som har været anvendt i årevis, men som en medarbejder nu har fået kig på - den ser da vist lidt oldnordisk ud, mon ikke den kunne moderniseres, skrives om, så den bliver mere læservenlig? Det samme sker indimellem med de såkaldte *paradigmer*. Et *paradigma* er en forskrift for, hvordan en bestemt tekst, som skal bruges mange gange, skal udformes - det kaldes også en standardskrivelse. Det er meget almindeligt at have paradigmer liggende til fx annoncer, der skal indrykkes i dagbladene med mel-

Eks. 1. I § 2 fastsættes ophævelsen af sommertiden

Anordning om fastsættelse af sommertid for året 1981

Vi Margrethe den Anden, af Guds Nåde Danmarks Dronning, gør vitterligt:

I henhold til § 1 i lov nr. 223 af 24. april 1974 om anvendelse af sommertid bestemmes:

§ 1. Fra den 29. marts 1981 kl. 02.00 indføres en særlig tidsregning, idet klokketiden på dette tidspunkt ændres til kl. 03.00.

§ 2. Denne tidsregning ophæves den 27. september 1981 kl. 03.00, idet uret da stilles 1 time tilbage. Den da forløbne time betegnes i tidsangivelsen som kl. 02.00 A og den kommende time som kl. 02.00 B.

§ 3. Anordningen gælder ikke for Færøerne og Grønland.

Eks. 2. Annonce på grundlag af § 2, indrykket 26/9

lemrum eller ved visse lejligheder. De fleste steder, hvor man behandler ansøgninger, har man også standard-svar liggende i form af paradigmer.

Sådan et paradigma kan bruges i årevis. Hvis det er fejlfrit og der ikke sker lovændringer på området, kan det faktisk bruges til evig tid.

Og dog. En ting gør, at paradigmet efterhånden forældes, nemlig sproget. Eksempel 3 er et brev skrevet efter et gammelt paradigma (hvor gammelt vides ikke), og eks. 4 er det samme brev skrevet efter et paradigma fra 1981.

Mange vil nok synes, at brevet i eks. 4 stadig virker meget tungt og kancelliagtigt, og at det kunne omskrives langt mere radikalt. Det er selvfølgelig rigtigt, og det er gjort i eks. 5, som er SI's oprindelige forslag til omskrivning af brevet i eks. 3.

Det brev der bruges nu, er eks. 4, og det er et »kompromis« mellem eks. 3 og eks. 5.

Vi skal nu se et eksempel på en mere radikal omskrivning og beskæring af en tekst. Det drejer sig om en annonce, som Fredningsstyrelsen skal indrykke i de lokale dagblade, når den ophæver en bestemt type byggelinjer i et område (byggelinjer afgrænser områder, hvor man ikke må bygge). Den oprindelige annoncetekst (se eks. 6) er skrevet efter et paradigma fra begyndelsen af 1970'erne. Den gav i 1977 anledning til en klage fra en borger til Aalborg Stiftstidende. Avisen bragte en stort opsat artikel med aftryk af annoncen, og alle - bortset fra enkelte jurister - var enige om, at annoncen var komplet uforståelig for uindviede.

Eks. 3. *Afslag på ansøgning anno 1980*

I en hertil indgivet ansøgning har De ansøgt om, at der må blive meddelt Dem dansk indfødsret.

Det fremgår af den politirapport, der er blevet optaget i anledning af ansøgningen, at De ikke behersker det danske sprog på en sådan måde, at De kan anses for egnet til at få meddelt dansk indfødsret; man skal herved oplyse, at i almindelighed kan en ansøgning om dansk indfødsret kun forventes imødekommet, såfremt ansøgeren er det danske sprog mægtig i nogenlunde samme omfang som danske på samme udviklings- og dannelsesstrin. Under alle omstændigheder er det en betingelse, at ansøgeren skal have lært at beherske det danske sprog på en sådan måde, at han herved er blevet i stand til at opnå tilknytning til det danske samfund.

Indenrigsministeriet har på denne baggrund ikke ment at kunne foretage videre i anledning af Deres ansøgning, før De har haft lejlighed til at søge at forbedre Deres kendskab til det danske sprog, eventuelt ved at deltage i et kursus i dansk. Ved at rette henvendelse til den kulturelle forvaltning i den kommune, hvori De bor, vil De kunne få oplysning om de muligheder, der findes for at få undervisning i dansk.

Såfremt De på et senere tidspunkt mener at have gjort sådanne fremskridt, at De kan tale og forstå og eventuelt også læse og skrive dansk som foran beskrevet, vil indenrigsministeriet være villigt til at tage Deres ansøgning om dansk indfødsret op til fornyet overvejelse. Med henblik herpå kan De sende en skrivelse til indenrigsministeriet under henvisning til det ovenfor angivne journalnummer, eventuelt vedlagt et bevis for, i hvilket omfang De har fulgt et kursus i dansk samt med hvilket resultat. Fire bilag følger hoslagt tilbage, men disse bilag bedes tilbagesendt hertil sammen med Deres eventuelle anmodning om, at indfødsretsansøgningen må blive taget op til fornyet overvejelse.

Man skal samtidig udtrykkeligt henlede Deres opmærksomhed på, at meddelelse af dansk indfødsret er et lovgivningsanliggende, og indenrigsministeriet kan derfor ikke give nogen bindende udtalelse om, at Deres ansøgning vil blive imødekommet, så snart Deres dansk-kundskaber i fornødent omfang måtte være blevet forbedrede.

P.M.V.
E.B.

Eks. 4. *Samme som eks. 3, anno 1981*

Indenrigsministeriet kan ikke for tiden videbehandle Deres ansøgning om dansk indfødsret.

Grunden hertil er, at De, efter politiets vurdering ved afhøringen af Dem, endnu ikke behersker det danske sprog godt nok.

Det er en betingelse for at få dansk indfødsret, at ansøgeren behersker det danske sprog på en sådan måde, at han/hun er blevet i stand til at opnå tilknytning til det danske samfund. Hertil kræves som regel, at han/hun behersker sproget nogenlunde lige så godt som en dansker med tilsvarende uddannelse, beskæftigelse m.v.

Man anbefaler Dem derfor at tage undervisning i dansk. Den kulturelle forvaltning i den kommune, De bor i, kan oplyse om, hvor der afholdes kurser i sproget.

Når De mener at have lært sproget tilstrækkeligt godt - det vil sige, når De kan tale og forstå, helst også læse og skrive dansk uden vanskelighed - kan ministeriet tage Deres ansøgning op igen. De behøver ikke at skrive en ny ansøgning, men skal blot sende et brev til ministeriet om, at De ønsker ansøgningen behandlet igen. Vedlæg eventuelt bevis for, at De har deltaget i dansk kursus, og henvis venligst til journalnummeret (se øverst til højre).

Ministeriet kan ikke give nogen bindende udtalelse om, hvorvidt en senere ansøgning fra Dem vil blive imødekommet, da indfødsret (ved naturalisation) gives ved lov; det er derfor folketingset, der har den endelige afgørelse.

Diverse bilag tilbagesendes hermed. Hvis De senere ønsker ansøgningen behandlet på ny, bedes bilagene indsendt igen.

Eks. 5. *Så langt vil ministeriet ikke gå.*

Vedr. Deres ansøgning om dansk indfødsret

Indenrigsministeriet kan ikke på nuværende tidspunkt imødekomme Deres ansøgning om dansk indfødsret.

Grunden til det foreløbige afslag er, at De endnu ikke behersker det danske sprog godt nok. Det fremgår af den politirapport, der er blevet optaget i forbindelse med ansøgningen.

Ministeriet kan ikke gå videre med Deres ansøgning, før De har fået et bedre kendskab til dansk, og man anbefaler Dem derfor at tage undervisning i sproget. Den kulturelle forvaltning i den kommune, De bor i, kan oplyse om, hvor der holdes kursus i dansk sprog.

Når De mener at have lært sproget tilstrækkeligt godt - dvs. når De kan tale og forstå, evt. læse og skrive dansk uden vanskelighed - kan ministeriet tage Deres ansøgning op igen. De behøver ikke skrive en ny ansøgning, men blot sende en anmodning til ministeriet om, at ansøgningen må blive behandlet igen. Vedlæg evt. bevis for, at De har deltaget i dansk kursus, og husk at henvise til journalnummer (se øverst til højre).

NB! Ministeriet kan ikke med sikkerhed love, at ansøgningen vil blive imødekommet i anden omgang. Indfødsret fås ved lovgivning, og det er Folketinget, der har den endelige afgørelse.

Med venlig hilsen

Ophævelse af byggelinier.

Støvring kommune.

Under henvisning til § 47, stk. 4, i lov om naturfredning (lovbekendtgørelse nr. 520 af 1. oktober 1975) og miljøministeriets bekendtgørelse nr. 542 af 27. oktober 1975 om henlægelse af opgaver og beføjelser til fredningsstyrelsen bekendtgøres herved, at fredningsstyrelsen den 25. oktober 1977 har truffet bestemmelse om, at reglen i naturfredningslovens § 47, stk. 1, nr. 1 og 2, om, at der ikke uden fredningsnævnets tilladelse på places bygninger, skure, campingvogne og lignende inden for en afstand af 300 meter fra visse skove og 150 meter fra visse offentlige veje, ikke skal gælde for nedenfor anførte områder, der er omfattet af de af Støvring kommunalbestyrelse vedtagne og af planstyrelsen ved skrivelse af 13. september 1977 godkendte midlertidige rammer for indholdet af lokalplaner i Støvring kommune, jfr. § 15 i lov nr. 287 af 26. juni 1975 om kommuneplanlægning.

Bestemmelsen i § 47, stk. 1, nr. 1, om skovbyggelinie gælder ikke for de eksisterende byzoneområder i Støvring by, og bestemmelsen i § 47, stk. 1, nr. 2, om vejbyggelinie gælder ikke for de eksisterende byzonearealer i Øster Hornum og Sørup byer, der er beliggende langs Nibe-vejen og omfattet af ovennævnte rammer.

Miljøministeriet, fredningsstyrelsen, den 17. november 1977.

Ophævelse af byggelinier

Odder kommune

Bestemmelsen om vejbyggelinie i naturfredningslovens § 47 gælder fremtidig ikke for det område til boligformål i Hou by, der er omfattet af lokalplan nr. 5007 for Odder kommune.

Miljøministeriet, fredningsstyrelsen, den 2. marts 1982.

Annonceteksten er først og fremmest for lang. Mange af oplysningerne er ikke til den borger, der læser annoncen, men til Fredningsstyrelsen selv. Og de oplysninger, der står, er pakket sådan sammen, at de fleste læsere må give op, inden de når til slutningen af den første sætning.

Der blev nu lavet et nyt paradigma til denne annonce, og resultatet ses i eks. 7

Annonceteksten er - efter SI's mening - stadig for kringlet, men den er nu så kort, at de læsere, der berøres af den, har en chance for at få at vide, hvad man vil fortælle dem.

Så gennemgribende omskrivninger er sjældent nødvendige. Et typisk eksempel på en ganske let omskrivning er eks. 8 og eks. 9. I eks. 8 ser man et færdigt udkast til annoncetext skrevet af folk i arbejdsministeriet. Eks. 9 er den færdige annonce. Teksten er kun ændret ganske lidt.

Eks. 8. Udkast til annonce

Omlægning af ferieåret.

Pr. 1. januar 1982 er ferieåret omlagt, så det går fra 2. maj til 1. maj.

Det nye ferieår begynder den 2. maj 1982.

Det betyder, at den ferie, du har optjent i 1980, skal afholdes i perioden fra 1. april 1981 til 1. maj 1982.

Den ferie, du har optjent i 1981 kan du først afholde fra 2. maj 1982.

Venlig hilsen

Eks. 9. Færdig annonce

**FERIEÅRET
ER LAGT OM**

Ferieåret går nu fra 2. maj til 1. maj.
Det betyder, at den ferie, du optjener i 1981, skal holdes i perioden 2. maj 1982 - 1. maj 1983.
Men det betyder også, at hvis du vil holde ferie i april 1982, må du gemme nogle feriedage - de kan ikke tages af den nye ferie.

Venlig hilsen
Arbejdsministeriet

Der er en bestemt ting, der medvirker til, at officielle annoncer, breve osv. ofte bliver urimeligt tunge. Det er de mange henvisninger til love, cirkulærer og bekendtgørelser. Det er ikke nok i en annonce at fortælle, at Vejdirektoratet nu har lagt nye byggelinjer på ejendomme langs den og den vej. Man skal også fortælle, hvilken gældende lov der bemyndiger Vejdirektoratet til at gøre det. Det har man altid gjort ved hjælp af tre velkendte udtryk:

Under henvisning til §

I medfør af § ...

I henhold til § ...

På den måde kan den, der skriver teksten, løbende fortælle sig selv og sine kolleger, at han/hun følger loven, og andre kan kontrollere, om loven er fulgt.

Men som vi så i eks. 6, kan denne praksis føre til sætninger af helt urimeligt omfang og med så mange ord, at det, man egentlig vil fortælle, forsvinder i tåger. Problemet er ikke, om paragrafferne skal med - det *skal* de i visse tilfælde. Men spørgsmålet er, hvor de skal stå. Traditionen siger, at de skal stå dér, hvor teksten bygger på dem, altså inde i teksten, men der er en ny praksis undervejs. En annonce, der tidligere begyndte sådan:

I henhold til § 37 i Ministeriet for offentlige arbejders lovebekendtgørelse nr. 585 af 20. november 1975 af lov om offentlige veje bekendtgøres herved, at Vejdirektoratet i medfør af lovens § 34 har truffet beslutning om nye byggelinier langs....

begynder nu sådan:

Vejdirektoratet har besluttet at pålægge byggelinjer langs....

Det kan lade sig gøre til alles tilfredshed, fordi annoncen nu slutter med et lille afsnit, der lyder:

Byggelinierne pålægges i henhold til § 34 i lovebekendtgørelse nr. 585 af 20. november 1975 af lov om offentlige veje, jfr. endvidere § 37, § 38 og § 4 i samme lov.

I den ny annonce er der ikke nævnt en eneste paragraf i selve teksten. Den fortæller kun, hvad borgeren har brug for at vide. Enkelt, men genialt.

At rette i en tekst

Den tredje type tekstbehandling er den med den røde blyant. Det drejer sig her om tekster, der i og for sig er færdige, men som forfatteren gerne lige vil have set igennem med et trænet sprogøje. SI's sprogkonsulent

gennemgår så teksten sammen med forfatteren og foreslår ændringer alle steder, hvor der er tendens til kancellistil, vanskeligt sprog, for lange og indviklede sætninger, sære ord osv. De fleste af forslagene bliver som regel fulgt.

På s. 16 står der en række eksempler på sætninger, der er ændret efter SI's forslag. Læserne kan selv overveje, hvorfor netop dette eller hint udtryk skulle være bedre end det oprindelige. Men fælles for dem alle er, at det er i *sammenhængen*, de er bedre. Man kan aldrig sige noget almengyldigt om et bestemt udtryk. At *såfremt* udskiftes med *hvis*, betyder ikke, at SI forsøger at udrydde ordet *såfremt*, men måske nok at genindføre ordet *hvis* i det offentliges sprog. På samme måde som når vi foreslår et punktum i stedet for et komma: Det er ikke for at udrydde kommaer, men for at udbrede brugen af punktum.

Der er håb forude

At få det offentlige til at udtrykke sig mere klart og læservenligt er det samme som at få en meget stor og meget traditionsbundet gruppe mennesker til at ændre vaner - frivilligt. Det kan til tider være som at få præsterne til at bande i kirken.

Men tendensen er klar nok: Det går langsomt men sikkert i retning af en enklere og mere naturlig måde at skrive på. Folk i administrationen har efterhånden indset fordelene ved at udtrykke sig, så borgerne forstår meningen.

Bent Møller, f. 1947
Sprogkonsulent, cand. mag.
Statens Informationstjeneste

FØR:

Såfremt der, inden svar på ansøgningen er modtaget, indtræder ændringer.....

må meddelelse herom straks gives til.....

Bemærk: Opmærksomheden henledes på, at den, der afgiver falsk erklæring....

Hvis ansøgeren ikke har børn, må rubrikkerne 3-5 besvares udtrykkeligt med »ingen«.

Såfremt forældremyndigheden er tilagt faderen.....

Omsætningsfordelingen har i regnskabsåret fortsat været således at hovedparten af omsætningen har ligget inden for den statslige sektor.

Da begrebet »statslig myndighed« i registerloven omfatter alle dele af den offentlige forvaltning, der ikke hører under kommunalforvaltningen, omfatter det også en række myndigheder,

Som tidligere nævnt (afsnit 1.1) omfatter registerlovens § 4 alene edb-systemer med personoplysninger.

Den stærkt befærdede Ørbækvej flyttes syd om Fraugde og nord om Over-Holluf, hvorved disse bysamfund aflastes for væsentlige trafikgener.

(Annonce-overskrift:)

Omlægning af ferieåret

EFTER:

Hvis der, inden svar på ansøgningen er modtaget, sker ændringer....

skal det straks meddeles til.....

Bemærk: Den, der afgiver falsk erklæring.....

Hvis ansøgeren ikke har børn, skal rubrikkerne 3-5 besvares med »ingen«

Hvis faderen har forældremyndigheden.....

Hovedparten af omsætningen har i regnskabsåret fortsat ligget inden for den statslige sektor.

I registerloven omfatter begrebet »statslig myndighed« alle dele af den offentlige forvaltning, der ikke hører under kommunalforvaltningen. Dermed omfatter det også en række myndigheder,...

Registerlovens § 4 omfatter kun edb-systemer med personoplysninger (jf. 1.1).

Den stærkt befærdede Ørbækvej flyttes syd om Fraugde og nord om Over-Holluf. Derved aflastes disse bysamfund for væsentlige trafikgener.

(Annonce-overskrift:)

Ferieåret er lagt om

I Mål & Mæle 6. årgang nr. 3 bad vi læserne om hjælp til opklaringen af et par mindre sproglige problemer. Det var dels udråbet »Ersi du!« i teksten til en tegning af Fritz Jürgensen (gen-givet på bagsiden af M&M 6. årg. nr. 3), dels oprindelsen til ordet *amagermad*.

Ersi Du!

Mit nødråb om hjælp til forklaring af *Ersi* hos Fritz Jürgensen er blevet besvaret af 3 læsere. De foreslår alle at opfatte ordet som en afsvækket og korrumperet form af et ord eller udsagn som man kan bruge i en situation som den hos Fritz Jürgensen.

Kim Bengtson mener at der bag formen kunne skjule sig en gammelkøbenhavnisk udtale af Altså! Jens Munk Olesen og Niels Peter Møller tror at formen skal udlæses med tryk på anden stavelse og så skulle skriftformen kunne gengive udtalen af *Hvad sier (Du)!* henholdsvis *Er du syg (Du)*. Så længe vi ikke fra andre kilder får beviser for at de foreslåede ord og udtryk har kunnet have den udtale i gammelkøbenhavnisk må forklaringerne siges at være rene gætteri. Men tak for besvarelsener!

Aage Hansen

Amagermad

Vi fik heller ikke løsningen på amagermadens gåde, men vi fik en del oplysninger som ikke er nået frem til ordbøgerne.

Flere læsere forskellige steder i landet kan meddele at det man østpå kalder en *amagermad*, i nogle dialekter hedder en *kærestemad*, og forklaringen er den at det er to man lægger

sammen, oven i købet en hård og en blød! En anden betegnelse, som forekommer i hvert fald på Fyn, er en *skrædder*, men der er ingen forklaring på ordet.

Nu kan et sammenlagt stykke rug og sigtebrød imidlertid også hedde noget andet, i det mindste i ældre tid, nemlig *hamborgerbrød* eller, især i jysk *hamborgermad* eller *hamborgermelmad*. Det er lånt fra tysk *Hamburger*, som er en forkortelse af *Hamburgerbraten* (hamburgersteg el. -bøf). Det var en nordtysk specialitet som bestod af en tynd skive stegt kød, anbragt mellem to stykker brød - ikke nødvendigvis lyst og mørkt. Som bekendt har det meste af verden nu taget ordet *hamburger* til sig, takket være amerikanske firmaer der sælger den slags.

Den amerikaniserede hamburger er noget ret nyt, mens den danske hamburgermad går tilbage til før århundredeskiftet, og i øvrigt ikke betyder helt det samme: det der gør det til en hamburgermad, er at den er lagt sammen; om der er noget imellem, og hvad det er, spiller ingen rolle.

Man kan udmærket tænke sig at *hamborgermad* er blevet omdannet til *amagermad* (eller *amagerbrød*): lydligt er der ikke ret langt fra det ene til det andet, og der er ikke noget usandsynligt i at man i Østdanmark kan have forbundet ordet med den hjemlige lokalitet *Amager* fremfor med det fremmede *Hamborg*. Passer det, har den strømlinjede moderne *hamburger* og den troskyldige gammeldags *amagermad* altså samme oprindelse.

Dette er ikke noget bevis, men det er for øjeblikket markedets bedste bud på en forklaring.

Erik Hansen

Grundtvig og marinesoldaten

For nogle år siden vakte MF René Robert Brusvang enorm opsigt ved under et pressemøde på Christiansborg at udtale, »at nu måtte danskerne til at klemme røvbalderne sammen». Forargelsen var stor også hos de såkaldt dannede, fx noble damer, der uden blusel taler om røvbaldegardiner.

Hvad er det egentlig RRB har gjort? - Han har brugt en kliché, som ikke hører sig til i såkaldt dannet tale. På almindeligt dansk betyder det vel bare at tage sig sammen, men i situationen præciseres ikke, hvad danskerne skal tage sig sammen til. Når RRB oversætter det ved »at spænde livremmen ind« er det et elastisk tilbagetog. Også det er en kliché, men med en konkret betydning, som den har fået af Thor-kild Kristensens brug af den.

Men den i og for sig ligegyldige episode har kastet et strejflys ind over et problem, som der tales meget om, forholdet mellem smukt og grimt, dannet og vulgært sprog.

En af de smukkeste danske tekster, jeg ved, er Grundtvigs indskrift på mindestøtten på Sjællands Odde over tre løjtnanter af søetaten og 29 mari-

nesoldater, der faldt i slaget ved Od-den 22. marts 1808.

De snekker mødtes i kvæld på hav,
og luften begyndte at gløde.
De leged alt over den åbne grav,
og bølgerne gjordes så røde.

Her er jeg sat til en bautasten
at vidne for slægter i Norden!
Danske de vare, hvis møre ben
under mig smuldre i jorden,
danske af tunge, af æt og af id,
thi skal de nævnes i løbende ild
fædrenes værdige sønner

Sprogbrugen er romantisk med vedtagne smukke ord som *snekker*, *kvæld*, *æt*, romantiske, lidt virkelighedsfjerne ord. Men så lyner virkeligheden igennem: 32 unge mænd, hvis rester smuldrer her lige nedenunder. - Et andet vers dukker op for mig fra Morten Nielsens digt Næstsidst:

Her går de udad, udad,
unge mænd som vi selv,
og ingen af dem fik levet sit liv,
og ingen fik sagt det farvel.

Ordene *de møre ben*, realitetslynet, oplyser også næste linie: »Danske af tunge-«. Det vil sige de talte dansk, de unge fyre om bord på Prins Kristian. Men hvad slags dansk, hvilke ord brugte Willemoes på sit Assensfynsk, når gasterne klokkede i det eller trængte til en opsang. »Så sky' da for helvete«, f.eks.?

Engang efter anden verdenskrig fik en ung værnepligtig marinesoldat ombord på en af søværnets motortorpedobåde langt til søs et telegram. Da han læste det kunne de andre i luka'et se, at det var noget alvorligt, og der blev noget stille. Han gik op på dækket og blev der nogen tid, og stemningen blev mere og mere trykket nedeunder. Efter en rum tid kom han ned med telegrammet i hånden. Kammeraterne så beklemt på ham, så stak han telegrammet i lommen og sagde: »Ja, det er altså min gamle, som har slået sin sidste godnatskid.«

Det er unægtelig vulgærprog, men her udtrykkes der sorg og midt i den en forståelse for andres følelser, for den hjælpeløshed man føler, når man skal sige noget til en, der er ramt af sorg. Drengen viste dyb taktfølelse med dem, han delte situation, kår og sprog med.

Dansk er mange ting, - kun grim er løsagtig tale. Der er længere mellem Brusvangs og marinesoldatens vulgære tale end der er mellem marinesoldaten og Grundtvigs digt. - Marinesoldaten var dansk af tunge, fordi han talte med forståelse og sans for dem, han talte til.

Vulgariteten ligger ikke i ordene, men i sindet hos den talende.

*Jytte Grundtvig Engberg, f. 1921
højskolelærer*

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Togeby

Lay out: Bent Rohde

Tegninger: Henning Nielsen

Ekspedition:

Mål & Mæle

Hald Hovedgaard

8800 Viborg

Telf. (06) 63 80 60.

Giro 6253857

Tryk:

Byens Tryk

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 50,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Mål & Mæle. Alle henvendelser om adresseforandring, fejl ved bladets levering osv. bedes derimod rettes til postvæsenet.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Fra 9. årgang skifter Mål & Mæle forlag, idet der er indgået aftale om distributionen af bladet med Jul. Gjellerups boghandel. 9. årgang nr. 1 vil udkomme 20. januar 1983. Betaling for abonnement på 9. årgang (kr. 55,00) bliver opkrævet i november 1982. Redaktionens postadresse er for eftertiden:

Mål & Mæle

Jul. Gjellerups Boghandel

Sølvgade 87

1307 København K

tel.: 01 13 72 33

Sproget og typografien

Redaktionen af Mål & Mæle har anmodet undertegnede om at skrive nogle linier om sproget og typografien, da man formentlig mener - og med rette - at sprogets *tekniske* formidlers synspunkter ikke er tilgodeset i de sprogvidenskabelige arbejder.

Som grundlag for denne opgave, vil det være rimeligt og formålstjenligt, at det sker på typografernes præmisser i deres arbejde med sproget.

Da sproget er noget centralt i det typografiske arbejde og noget som påvirkes af de ændringer, der sker i sprogets udvikling, har det været en naturlig ting, at mange fremtrædende typografer, gennem tiderne, har beskæftiget sig med sproget, både i skrift og tale.

Det vil være uoverkommeligt at nævne navne, men én bør dog nævnes, som i særlig grad har præget de sproglige diskussioner i typografernes fagblad, tidl. redaktør af Typograf-

Tidende, *N. Th. Svendsen* og som bl.a. også har skrevet den smukke og klassiske kantate: *Ordets tjener*, som fremsiges ved en højtidelig optagelse af de ny-udlærte i typografforbundet. Et enkelt vers vil være passende i denne artikel:

Digteren voved sig frem fra sit skjul og kom op på parnasset, sproget fik åndeligt mæle på alle dets babelske tunger, her hos vi danske vi mindes en Christjern Pedersen kannik, senere digted Ambrosius Stub og adskillige andre, medens latinen blev terpet som lærdom af klerke og degne. Trælsomt med læsningen gik det bestandig for almuefolket, fattigt og lidt blev der digtet, og ringere blev der at trykke: fabler til kakkellovnskrogen og viser til spinnerskens stue. Navnet blev Holberg; af ham blev der digtet, så sproget fik mæle, han bragte lysere tider for ordet og folket og faget.

Det tilstræbes i denne artikel at *sammenfatte* de enkelte sproglige brudstykker til et helt mønster, som man måske kan tillade sig at betragte som et *kollektivt* udtryk for opfattelserne hos sprogets tekniske formidlere: typograferne.

Typograffaget er ikke blot et nyttefag, men et *kulturfag*, der fra sin oprindelse har været sprogets tjener, og som fremdeles vil være det. Uanset at fagets fremstillingsmetoder er blevet mere avanceret på det tekniske område, så berører dette *reelt og principielt* ikke typografernes grundholdning, som fortsat formidler af det trykte ord.

Den tekniske udvikling i samfundet som helhed har bl.a. været medvirkende til, at sproget er blevet *sat til side*. Skolen, TV, radio, film m.v. er blevet *hurdler* på sprogets vej.

Interessen for det danske sprog er svigtende, bortset fra sprogforeninger, grafiske arbejdere og ganske enkelte, som beskæftiger sig med sproget i arbejdslivet, journalistik og indenfor kunst og videnskab, og som har bevaret interessen for sprogets æstetiske behandling.

Hvilken betydning har typografien haft for sproget udover formidlingen?

Lad os først tage digterne og forfatterne, der *skriver* sproget.

Man kan holde af bøger, læse dem eller samle på dem af to grunde: af literært-æstetiske og af bibliofile. For dem der læser bøger for ordets skyld, er det ganske ligegyldigt, om det foreligger i den billigste udgave eller som luksusværker.

Typografien kan intet udrette for at gøre digtekunsten lodigere, men den kan serveres i en attraktiv anretning, så den købes og nydes af folk, der ellers ikke har smag derfor. På den måde virker typografien som en appetitvækkende impuls til bogens verden.

Typografien kan ikke gøre et sprog godt, der er slet. Men den kan gøre en hel del for at få det til at glide ned, og i den retning har reklamen jo skabt sig en stor indflydelse, hvad enten det så skyldes det typografiske fag eller de i tilknytning hertil arbejdende reklamebureauer, og hvad enten den virker gennem annoncer, rubriker og skriftvalg eller gennem opsætning, illustrationer og farvetryk. Thi alle de forskellige hjælpemidler må henføres under typografien.

I den moderne dagspresse behandler journalister almindeligvis sproget godt, men i den sekundære presse og tidsskrifter kan man finde mange eksempler på dårlig sprogbehandling.

Den dårlige og ubehjælsomme skribent vil bøde på sin manglende udtryksevne ved at understrege sine ord og sætninger én eller flere gange, alt eftersom han ønsker, de skal fæstne sig i læserens bevidsthed, og han kan som regel ikke få skriften stor og stærk nok, hvilket medfører, at den ene linie slår den anden ihjel.

Den dygtige og øvede tekstforfatter benytter ikke sådanne midler under sin brug af sproget. Han opbygger sine sætninger således, at understregningen fremkommer ved læsningen gennem sprogets form. Og virkningerne heraf fæstner sig ved den intuitive opfattelse af det læste på en helt anden måde end gennem det udvendige synsindtryk, der er så let udviskeligt.

Der findes områder indenfor typografiens verden, hvor den tekniske udførelse så godt som ingen støtte kan give til sprogbruget. Her kan nævnes visekunsten. Lejlighedssange, viser til selskabelighed og sammenkomster af enhver art er et felt, der er blevet forsmøgt og overladt til outsiders til ødelæggelse og vanrøgt. Almindeligvis fremtræder disse åndsprodukter som duplikater fra en skrivemaskine eller fra et duplikeringsbureau, som i tiden efter krigen er skudt frem som paddehatte på fugtig jord.

Overfor den tørre og tvungne litteratur kan sprog og typografi præstere underværker. Her tænkes nærmest på lærebøger og håndbøger af forskellig karakter. En bog af denne art, der må betragtes som tvungen læsning, kan gøres indbydende gennem sprogets behandling. Der er intet stof så tørt, at det ikke kan gøres smidigt af den pen, der har evne til at behandle det. Men får en lærebogsudgiver et genstridigt manuskript, så kan typografien yde ham megen hjælp. Skriftvalg og opsætning kan udrette en del, og livlige rubrikker, marginaler, ledeord, registre o.s.v. kan gøre resten. Det er ikke blot ingredienserne, det kommer an på, men også tillavningen.

Illustreringen hører egentlig ikke til typografien, men er et af dens hjælpemidler. Typografien har taget den i sin tjeneste og gjort det med held. Men illustrationen hjælper slet ikke sproget som sådan, den virker snarere modsat. I illustrerede værker kan billedet blive en oase, man længes mod og opholder sig ved på læsestoffets bekostning. Bøger og blade »læses« undertiden blot ved at se *billeder*.

Ordbrydninger er en del af sprogets skønhed

Ordbrydningen er typografiens achilleshæl og har til alle tider haft særlig interesse for de satsfremstillende brancher i typografforbundet. Man bevarer en vis pietet overfor spørgsmålet brydninger, hvis rette behandling man følte hørte til sætterens faglige kunnen, idet man lagde vægt på en smuk stil, et klangfuldt sprog og ord, der er fyldt med skønne rytmer og som ikke bliver hakket i stumper og stykker af meningsforstyrrende og skæmmende brydninger. Men arbejdslivets tempo kender ikke til æstetik. Der er sjældent mulighed for at »kæle« med det typografiske arbejde.

Tidligere måtte man ikke bryde et ord, så kun to bogstaver løb om i næste linie; der skulle i alle tilfælde gå mindst tre bogstaver om. Man måtte ikke have mere end tre bindestreger på rad efter hinanden: i den fjerde linie skulle der komme et helt ord, og derpå kunne man begynde med bindestregerne igen. Man måtte ikke lade et ord som *i*, når det sluttede en sætning og havde et tegn efter, løbe om i næste linie. Brydningsreglerne var ikke meget omfattende, men ganske ubevægelige.

Således var det. Men der kom en ny tid for brydningerne, hvor al respekt for disse røg overstyr. Den kom gennem jaget, det forcerede arbejde og det stærke krav om præstation. På skillevejen mellem håndværk og industri sattes omhuen til, her som overalt. Der var dog ikke så megen grund til at sørge over, at det gamle forsvandt, som over, at der ikke kom noget nyt i stedet.

Den måde, der nutildags brydes på, er i det store og hele en uhyggelig mis-handling af sproget. Skylden er ikke sætterens, men de ansvarlige ledende folk indenfor dagspressen og bogtryk-verden, der er så sprogligt blaserte, at de overser *radbrækningen*, fordi de hellere vil have præsteret flere linier i timen, end de vil have en lydefri sprog-behandling.

I nutidig sprogbrug skal der ikke findes regler for ordbrydning: denne skal blive en skønssag, idet man ikke skal bryde så meget efter øje som efter øre. Man skal høre ordets eller stavel-sernes klang og bryde derefter. Det gælder ikke så meget om, hvor mange bogstaver der løber om, som hvorle-des ordet læses. Det gælder om ikke at bryde et ord således, at den del der-af, der står i den første linie først kan opfattes, når man har set den sidste del: eller, hvad meget ofte er tilfældet, misforstås, idet det læses for noget helt andet end det, det skal være.

Det vil føre for vidt at lave en be-drøvelig revy over de mange urigtige ordbrydninger i dagspressen, bøger og blade. Her skal blot nævnes nogle enkelte tilfældige eksempler:

ad/resse - fis/kesnøre - fordre/jet - hind/ret - ur/tepotte - lovre/gel - vand/reren - es/kimoland - Ris/ø - tis/kede - is/cenesættelse - tran/sport - Lunderskoveg/nen - urin/stinkt o.s.v.

Der bør skabes regler for ordbryd-ning, hvilket kan fremmes ved at fjer-ne præstationsjaget fra typografien, således at sætteren får større tidsmæs-sige muligheder for at frembringe et smukt satsbillede, som ikke forvirrer læserne.

Babylonisk sprogforviring

Da man indførte ændringen af 23. marts 1948 i retskrivningen, skabte dette en række problemer hos typo-graferne, som det danske sprogs *tek-niske* formidlere. Retskrivningsrefor-men gav anledning til mange artikler i fagbladet, branchemøder og diskus-sioner blandt fagets udøvere.

Sætterne fik brug for al deres sproglige navigationskunst for at kun-ne styre helskindet gennem den tilvan-te og stadig brugte gamle retskriv-nings *Schylla* og den nye retskrivnings *Carybdis*.

Der var delte meninger i typograf-faget om den nye retskrivningsre-form. Blandt ankerne fra modstand-ernes side var spørgsmålet om, hvad der var *egennavn* og hvad *fællesnavn*, bolleå'et og dets anbringelse i alfabe-tet og forandringen af datidsformen *skulde*, *kunde* og *vilde*, til navnemå-deformen *skulle*, *kunne* og *ville*, som man fandt var et attentat på noget principielt i den danske grammatik, der ikke kunne forlades uden at gøre dansk sproglære inkonsekvent.

Tilhængerne var af den opfattelse, at den nye retskrivning måtte ses som et led i den almindelige kulturelle ud-vikling og måtte betegnes som et fremskridt, men man fandt det urime-ligt, at typograferne skulle betale det herskende retskrivningskaos, og dette havde adresse til fagets arbejdsgivere, der - først og fremmest på en række dagblade og tidsskrifter - dels opret-holdt den gamle retskrivning og dels selv havde skabt de mærkværdigste »nye« retskrivninger.

Mange sproglige *ret* og *vrang* synspunkter blev fremført i den babyloniske sproglige labyrint og der gik en del år før der i typograffagets overenskomst blev indført en bestemmelse om, at hvis der forlanges sats med anden retskrivning end den officielle eller den for virksomheden autoriserede, eller manuskriptets retskrivning afviger fra den, der forlanges i satsen, ydes der godtgørelse efter overenskomst.

Dette fagpolitiske forhold løste ikke de mangeartede og selvbestaltede sproglige problemer, tværtimod var det en konstatering at retskrivningsjunglen stadig eksisterer med gammel retskrivning, den officielle retskrivning, virksomhedens, kundernes og forfatternes egen retskrivning.

Ved retskrivningsreformens indførelse i 1948 blev der sagt, »at om et år er der ingen sjæl mere, der kender den gamle retskrivning.«

Der er foretaget en undersøgelse af Gallup Institutet, der var offentliggjort i Berlingske Tidende den 28. juli 1980, og som er meget interessant; i 1962 og 1968 spurgte Gallup et repræsentativt udsnit af den voksne befolkning, om de anvendte den ny eller gamle retskrivning.

Denne undersøgelse, som blev gennemført i 1980 viser, at hver *fjerde* dansker stadig bruger *gammel* retskrivning - 32 år efter at retskrivningsreformen blev indført i 1948, hvilket fremgår af Gallup-undersøgelsens talmateriale:

Bruger:
Små bogstaver.....
Store bogstaver.....
Ved ikke.....

Fremmedordene i vort sprog

Hvis man skal dømme efter den mængde fremmedord, der benyttes i det danske sprog, er det ikke alene vort land, som befinder sig i en »krise«, men også vort sprog. Det skal indrømmes, at man ikke uden videre helt kan udrydde fremmedordene, men i mangfoldige tilfælde, hvor der bruges fremmedord, vil der let kunne findes danske ord, som både er mere forståelige og lige så udtryksfulde som de fremmede.

Det er fra akademikerne, denne tilbøjelighed til brug af fremmedord stammer. Måske fordi de går så grundigt op i studierne af et fremmed sprog, at de næsten kun tænker, taler og skriver i dette sprog, for ikke at tale om de af vore medmennesker, hvis dumvigtighed er skildret så kosteligt i Holbergs »Jean de France«.

Det bliver helt galt, når fremmedordene anvendes i et *knudret sprog*. En smagsprøve kan man få af følgende citat fra en artikel i dagbladet Information for 24. marts 1981 og som angiveligt er et »portræt« af den italienske filosof Mario Perniola:

»Til trods for sin professorale lærestol i æstetik ved Salernos Universitet og sin universitære formuleringssoliditet er *Mario Perniola* en lethedens teoriskaber. For at nå frem til denne position har Perniola gennemlevet de sidste 40 års omkalfatring af de eksisterende ideologier: 1960'erne betød med Situa-

1962	1968	1980
pct.	pct.	pct.
44	62	71
53	36	27
3	2	2
100	100	100

tionistisk Internationale et opgør både med avantgardetraditionernes privilegering af kunstens muligheder og med marxismen-leninismens partitro og determinisme. Denne arv og dens påvirkning fra A. Breton og surrealisternes antifunktionelle kunstopfattelse medførte bøger som *II Metaromanzo* (1966) og *L'alienazione artistica* (1971), mens den situationistiske ekstremismes krise og endelige sammenbrud analyseredes i *I situazionisti* (1972) og i tidsskriftet *Agaragar*, som Perniola redigerede fra 1970 til 73. - Kritikken af politikken blev Perniolas næste tema: af det efter-68-miljø, der havde forkastet såvel mao-stalinismen som den genopvakte råds-kommunisme, opstod det fransktyske tidsskrift *Errata*, i hvis redaktionsgruppe Perniola var at finde i midten af 70'erne«.

For de fleste (alle) mennesker må dette fremmedords-orge virke som sprogligt meningsløst volapyk. Det er ikke blot et enkelt eksempel, der er taget frem for tilfældet. Det forkommer desværre alt for ofte.

En ny retskrivningsreform?

Det danske sprog er et tilbagevendende debattemne mellem dem der ser en fare for, at modersmålet efterhånden går helt i opløsning og forsvinder i kryptisk sammenrod i TV-sprog, computer-dansk, fagsprog, fremmedord, jargon og klichéyringer.

Der gives udtryk for, at det er nødvendigt med retskrivningsændringer, hvor skriftsproget følger det talte ords udvikling. Sproget må indrettes efter tiden, for det er tidens værktøj, og det vil lette tilegnelsen for dem, der

mangler tid og evne til at lære en ortografi, som tager hensyn til ordenes oprindelse og historie og derved vedligeholder den kulturelle forbindelse med vor nationale fortid.

Professor Erik Hansen skriver i sin nylig udkomne bog: *Skrift, stavning og retstavning* et interessant afsnit om spørgsmålet en ny reform, hvor han bl.a. siger, at »vi kommer ikke uden om en retskrivningsreform engang. Vores i forvejen meget besværlige retskrivning bliver år for år mere besværlig på grund af talesprogets rivende udvikling«, men han understreger, at »man kan ikke forberede eller gennemføre en reform ved hjælp af overfladisk og mondænt kulturradikal diskussion«, uden man undersøger »reformens politiske, økonomiske og pædagogiske forudsætninger og konsekvenser« og her nævnes økonomi og hele omskolingsprocessen.

Denne artikels forfatter er tilhænger af en ny reform, der *sikrer* sprogets formidlere og typografer mod forskellige sprogbrug på de steder, hvor de udfører deres gerning.

Konklusion: Sproget og typografien er bundet til samme navlestreng og vil aldrig skilles. De har hjulpet hinanden fra den typografiske kunst blev til, ikke blot med typografien i dens hovedegenskab som formidler, men også med den som *samarit* i sprogets pleje.

Som det *gode* sprog læser sig selv, har typografien også vist sin styrke til at kunne stå alene. Hver for sig løfter de fra jorden, men i fællesskab stiger de til himlen.

Louis Andersen f. 1915
fhv. mangedrig formand
for de københavnske typografer

Som en mis

Udtrykket *som en mis* er velkendt på dansk, men ikke i vore nærmeste nabo-sprog, svensk og norsk. Alle ved hvad det betyder: at et eller andet foregår hurtigt, elegant, adræt. Altså kort sagt, sådan som en lille nuttet missekate opfører sig.

Men der er alligevel noget mærkeligt ved udtrykket. For man kan jo ikke på lignende måde sige: som en kat, eller som en killing. Det ville slet ikke vække de samme associationer. Er det helt sikkert at udtrykket virkelig har noget med dyreverdenen at gøre?

Lad os se lidt på dets udbredelse. Ordet *mis* som kæleord for en kat, især en ung kat, findes på flere germanske sprog. På tysk har det formen *Mieze*, der muligvis kommer af at man i gamle dage tit kaldte katte ved navnet Maria - Mieze kan nemlig også bruges som kæleform af dette personnavn. Men naturligvis er den lydlig form nok også påvirket af at katte siger miau både på tysk og dansk. Ordet *Mieze* kan endelig bruges som slangudtryk for det vi på dansk kalder

en laber larve - og så er man jo kommet over i et helt andet hjørne af zoologien. Forfatteren Martin Andersen Nexø bevægede sig åbenbart i lignende tankebaner. I *Pelle Erobreren* bruger han udtrykket på følgende måde: »... det du har gjort i dag, det kunne ingen anden gå hen og gøre dig efter. Det gik jo som en miss det hele - ikke spor af slinger i rækkerne.«

Han forestiller sig altså tilsyneladende at udtrykket har noget at gøre med forfinede engelske damers måde at opføre sig på. Og det kunne det jo sådan set også godt have. Ordene *mis* og *miss* udtales fuldkommen ens.

Nuttet kattekilling eller britisk ung-mø? Begge forklaringer kan ikke være rigtige. Og sandsynligvis er de begge to forkerte.

Slår man op i den store danske ordbog, kan man se af eksemplerne der at udtrykket er godt hundrede år gammelt. Det kendes fra ca. 1870. Og dengang forbandt man det åbenbart ikke med katte: »... vi sejlede alle medgående fartøjer agter ud som en mis. Hvad en mis ellers er for noget,

skal jeg lade være usagt, men det var nu dengang (1869) et maritimt udtryk for, at noget gik let og glat fra hånden.«

Altså åbenbart et sømandsudtryk, men allerede uigennemskueligt da det første gang bliver anvendt på dansk. Og åbenbart et sømandsudtryk der IKKE stammer fra et af de sprog som bruger ordet *mis* i betydningen kat, for ingen af disse sprog kender vendingen *som en mis*. Hvor kan det så komme fra?

Fra Middelhavet sandsynligvis.

De forskellige sprog der tales rundt om dette hav, i stater, der sprogligt er meget forskellige, har påvirket hinanden i århundreder, for ikke at sige i årtusinder. Og især i fiskeres og sømænds uformelle talesprog har man kunnet - og kan stadig - blande græske ord med tyrkiske vendinger og arabiske eder. Ja, man kan næsten sige at der hele tiden har været tendenser til at danne et slags fællessprog på grundlag af noget miskmask fra indoeuropæiske sprog, semitiske sprog og tyrkisk.

Og lige netop i tyrkisk støder vi på vores *mis* igen. »Det klarer jeg *mis gibi*« kan man sige, og det betyder så meget som 'Det kan jeg sagtens gøre', det er der ingen ben i. I en sportsreportage kan man læse om en fodboldspiller at han lavede det ene mål efter det andet - *mis gibi*. Den væsentligste forskel mellem det tyrkiske og det danske udtryk er at på tyrkisk sætter man ordet *gibi* 'ligesom' bagefter, mens vi på dansk sætter det tilsvarende ord foran. Det er fuldkommen parallelt med at man på tyrkisk altid sætter forholdsord bagefter det ord de styrer, mens vi på dansk jo næsten

altid sætter dem foran - undtagen i udtryk som *folkene imellem*.

Men så er der forresten én forskel til: *mis* på tyrkisk betyder ikke noget som helst med en kat. Det betyder derimod 'parfume'. Og det giver jo egentlig en meget bedre mening. At noget er som parfume, betyder at det er let, elegant, flygtigt.

På tyrkisk er udtrykket meget ældre end på dansk. Det kendes allerede fra 1700-tallet. Det har altså haft god tid til at brede sig i Middelhavets sømandssprog og trænge helt op til de danske farvande. Men selve ordet *mis* er ikke oprindelig tyrkisk. Det er lånt fra græsk, og hed oprindelig *misk*. Men da man på tyrkisk normalt ikke bryder sig om grupper af to eller flere konsonanter, så har man droppet det sidste k. Og specielt i udtrykket *mis gibi*, hvor der kommer et g lige bagefter, er det meget naturligt at k'et er forsvundet.

Det græske ord der ligger til grund, er velkendt. Det er ordet *moskhos*, som vi kender på dansk fra moskusokser og fra moschus-parfume. På oldgræsk betød ordet en tyrekalv, men på sent oldgræsk blev dets betydning modificeret af det tilsvarende persisk-indiske ord *muska*, der havde betydningen 'tyretestikel, lugtende sekret'. Det samme ord ligger til grund for vores *muskatnød*. Nu er vi altså alligevel endt i dyreverdenen: den danske *mis* nedstammer fra en græsk kalv! Sådan kan det gå inden for sproghistorien, men heldigvis ikke i zoologien.

Se, det var en rigtig *mis*-forståelse.

Jens Juhl Jensen f. 1940,
lektor i lingvistik og
indoeuropæisk sprogvidenskab,
Københavns Universitet

Om mennesket to sprog

M. Andersen Nexø fortæller i sine erindringer om sine erfaringer med at gøre indtryk på pigerne i Rønne i de unge dage. Han troede, han skulle sige noget vittigt eller interessant og fandt ud af, at det skulle han slet ikke, pigerne sagde heller ikke noget men fniste, lo eller nynnede.

I filmen »Træskotræet« der handler om fattige italienske landarbejdere i ældre tid, finder det unge par hinanden uden megen snak ved »tilfældige«, i virkeligheden stiltiende aftalte møder. Efter vielsen ser man dem på rejse i en flodfærge, de sidder med hinanden i hånden, betaget af den nye situation, og har ikke noget at sige. Meget menneskeligt samliv foregår udmærket godt ordløst ved signaler fra adfærdssproget -kærtegn, nik og udpegning fx kurmageri, accept og afslag indledes og foregår gennem signaler, der sædvanligvis er utvetydige og forbereder den endelige aftale. De, der har prøvet at fri pr. brev til en ung dame, vil have gjort lignende erfaringer som Andersen Nexø, at det var en

dårlig metode.

Nogle signaler anses for medfødt universelle, således gråd, rødmen, smil, »skæren ansigt«, de fleste er ubevidst tilegnede og forskellige i forskellige kulturer. Nogle mener, at underkastelsesadfærd, som kendes fra dyr, er nedarvet til mennesker som knæfald og buk; imponere- og trueadfærd skulle også være medfødte. Det er dog tvivlsomt, mennesket er snarere indrettet til at være plastisk dvs. kunne lære af sine erfaringer.

Talesproget

Talesproget er sandsynligvis en sen opfindelse i menneskehedens udviklingshistorie, kommunikationen er vel i tidlige perioder alene foregået ved tilråb og adfærdssproget. Bydemåde er måske derfor den første og enkleste form for et udsagnsord: *kom, løft, vent, spis!*

I Holbergs »De Usynlige« er Harlekin meget utilfreds med direkte sprogbrug, det er altfor uinteressant: Da han bad Colombine om et kys, »rakte

hun ham straks flaben«, og da han bad hende om »frihed at føle på hendes bryst,« sagde hun: »Gerne, min snut«. Senere i komedien forsøger han sig så som versemager: »Det Harlekin han ønsker, af hjertens grund udpønker«. Da han skal forklare meningen med ordet udpønker, kommer han i vanskeligheder men fastslår, at »hvis ikke slige ord vare, forgik i en hast totrediedeler af den poetiske verden« - tilværelsen vilde blive fattigere.

Det er underligt, at direkte tale mange gange forekommer stødende og undgås til fordel for lignelser, antydninger, omskrivninger, eufemismer og billeder. Det kan der sikkert være flere grunde til:

- Sædvane og regler for takt og tone skal følges; i stedet for ordre og forbud bruger man henstilling og forslag for at få sin vilje. Dermed anerkender man modtagerens ligeværd og respekterer hans psykiske territorium, integritet og frihed og gør det således lettere for ham at rationalisere og finde sig i det uundgåelige. Modtageren lader sig ganske vist ikke narre og er berettiget til at blive stødt hvis reglerne ikke overholdes.

Hvad man kan tillade sig at sige, skifter med tiderne og med socialt lag og rang, og det styrker selvfølelsen at kende reglerne. De gamle underofficerer var høflige og underdanige overfor officererne, men slemme børster overfor rekrutterne. Goldschmidt har et eksempel i »Hjemløs«, hvor en ung mand er gæst i et »dannet« hjem for første gang. En af husets døtre spiller og synger for gæsterne, og den unge mand roser hendes præstation i velmente, lidt for overstrømmende vendinger og beder hende synge igen.

Hun spiller et par akkorder mere, og han mærker, han er gået for vidt og får senere at vide, at han opførte sig latterligt. Der er utallige sociale tabu der skal vogte folks fysiske og psykiske territorialgrænser.

Ord og vendinger bliver slidte og trivielle, men nye omskrivninger og ordsprog kan virke friske og rammen- de og få en vanskelig sag til at glide. Det dunkelt sagte interesserer og ansporer litterater og læsere, der gerne vil finde meningen, som antydet af Harlekin.

Ordene har forskellige værdiladninger, bibetydninger og konnotationer, som man ønsker at benytte eller undgå i de forskellige situationer: »Demokratisering af ejendomsretten« lyder godt, betyder at tage pengene fra dem, der har nogen; at »sprænge et forlig« lyder heroisk, betyder at løbe fra sine aftaler. På HTs busser er der for tiden reklamer om behandling af »de buttede« - de tykmavede ølflasker; associationen til andre buttede væsner skal fremme salget.

Tankernes forklædning i talen

Talen kan ligesom det ordløse sprog bruges til at afsende signaler, der er vigtigere end ordenes direkte betydning. Det er denne anvendelse af talen, som Harlekin finder interessant, og der er jo mulighed for et meget raffineret og spændende spil med bevidst eller ubevidst afgivelse og tydning af signalerne, som ligger under eller bagved det, der siges. - Man kan her tage fejl, og fejltagelser kan udnyttes til at give spillet en ny drejning for at redde situationen og få det sidste ord; man kan fx antyde, at man mente noget helt andet, hvis ens signal havde en skjult brod og blev taget ilde op.

I Blichers »Ak, hvor forandret!« forekommer misforståelser af signaler: Fortælleren kommer som student med en ven på besøg i en proprietærgård. Han bliver strax forelsket i proprietærdatteren, den yndige Maren Lammestrup og anfører tre aldeles sikre tegn på, at hun gengælder hans følelser: Af fin kvindelig hensynsfuldhed giver hun ham kun én dans for ikke at bringe ham i sved ved de voldsomme trin, mens hun ikke skåner hans ven for adskillige danse. Læseren vil tyde dette og de andre tegn anderledes, og novellen ender da også helt sørgeligt.

Et lille digt af Bjørnson om det samme:

Dulgt Kjærlighet.

Han tvær over bænkene hang;
hun lystig i dansen sig svang.
Hun lekte, hun lo,
med én og med to; -
hans hjærte var nær ved at briste,
men det var der ingen som visste.

Hun gik bak ved laden den kvæll
han kom for at sige farvel.
Hun kastet sig ned,
hun græd og hun græd:
sit livshåb, det skulle hun miste.
Men det var der ingen som visste.

Ham tiden fallt frygtelig lang.
Så kom han tilbage engang.
- Hun hadde det godt,
hun fred hadde fåt;
hun tænkte på ham i det siste.
Men det var der ingen som visste.

Man begynder ikke med at bede en pige om friheder af den slags som Harlekin bad Columbine om, men man siger noget anerkendende om

hendes påklædning eller lign., hvilket kunde siges upåfaldende til ens bedstemor, men i den givne situation er et signal i retning af det angivne. De uskyldigt lydende sætninger har en særlig betydning for den indviede, ligesom meddelelserne i den engelske radio under besættelsen til modstandsbevægelsen, og formålet er det samme som formålet med de ordløse signaler: at oprette, bevare og styrke en kontakt eller afsende et budskab uden at røbe sig for meget og »tabe ansigt«, hvis svaret bliver negativt.

Undertiden er det helt ligegyldigt, hvad der siges af gamle tirader eller tilfældige bemærkninger, hovedsagen er den ordløse kontakt og de ordløse signaler under samtalen. Samtalen er blot et bevis på, at kontakten er åben, og derfor er det pinligt, hvis der indtræder tavshed i en selskabelig kreds.

At talen kan bruges som signaler passer med talemåden, at »talen er givet menneskene, for at de kan skjule deres tanker«, hvilket er uheldigt oversat, Talleyrand brugte ordet »déguiser«, forklæde snarere end skjule. Talen er tankerne, hensigten, ønskerne forklædte til signaler.

Direkte udtale af tankerne er som nævnt tit ilde anbragt og nærgående, desuden uforsigtigt af den talende, der så at sige opgiver sit psykiske territorium og udleverer sig uden forbehold, - i det rette øjeblik kan det dog være godt at sige tingene rent ud. -

Det ordløse følelssprog

Tale og skrift er for ikke-digtere bedst til konkrete og materielle sager og fatigt, når det gælder følelser. Man viser sin angst ved udtryksbevægelser men kan ikke forklare med ord, hvordan det er at være bange. Man kan

heller ikke beskrive tandpine, hvis man skulle træffe en, der ikke kender til det. Det hjælper ikke meget at bruge billeder: borende smerter, svære lidelser. Man kan fortælle, hvad man var oppe i til en eksamen, man man kan egentlig ikke huske selve angstfornemmelsen derved. Den kan dukke afsvækket op igen, hvis man senere ser det grønne bord, og genopleves meget livagtigt i drømme, til man vågner »badet i sved«. Man kan ikke med vilje se ægte vred ud, hvis man ikke er vred, eller le naturligt uden anledning.

De nævnte forhold kan have grundlag i hjernens udviklingshistorie. Af-fekterne sidder i det limbiske system, som også er udviklet hos højere dyr, i de ældste dele af storhjernen, dybere end forstanden, hukommelsen og centrene for tale og vilkårlige bevægelser, det ordløse, uvilkårlige, affektive sprog er her det oprindelige og vigtigste, det er troværdigt, overbevisende, umiddelbart forståeligt og smittende.. En mor og hendes lille barn forstår jo let hinandens signaler, og man kan tænke på, hvor levende malerne kan fastholde den ordløse situation, fx i et Annunziata-billede: jomfruen viser sin forundring og mistro til englens budskab.

Folks adfærd og udtryksbevægelser viser, hvordan de er tilmode, når de ikke føler sig iagttaget og ikke siger noget eller siger noget afledende. Det er vanskeligt at lyve med og undertrykke følelsessproget, så man har forsøgt sig med »løgnetektorer«, der måler puls eller hudtemperatur.

Den fulde virkning af kommunikationen opnås ved at talen og det ordløse sprog supplerer hinanden; mik, gestus, artikulation, pauser,

blikke, holdning og bevægelser understreger ordene og det underforståede budskab og gør rede for den talende følelsesmæssige forhold til tilhørerne.

Der er stor forskel på at læse et skuespil og at opleve det på scenen i tre dimensioner med rigtige mennesker og alle de smittende følelssesignaler, og når tæppet falder, viser man sin ordløse taknemlighed ved at klappe.

De mest talende filmscener er forøvrigt ofte de stumme, som i »Træskotræet« - allerede Sofokles brugte helt korte replikker i scener med intens spænding, således i »Elektra«, da hun genkender sin bror Orestes, såkaldt stichomythi.

Musikken gør de usandsynlige operahandlinger og banale tekster til bevægende oplevelser, idet musikken, foruden at have sine æstetiske kvaliteter, er en slags ordløst udtryksfuldt sprog, hvori kan høres lystighed, uro og afklaring, trods, triumf, andagt, smerte og klage m.m. Carl Nielsen brugte mange følelsesmæssige tilføjelser til sine tempoangivelser - *orgoglioso, comodo, pesante* og når man selv er oplagt og bevæget, spiller eller synger man bedre.

Adfærdssproget er et velegnet emne for populære bøger og er også studeret seriøst, blikkontakters varighed, legemsstillinger og afstande kan måles og beskrives. Man kan vel vanskeligt opstille definitioner og inddelinger eller målinger af de flygtige, underforståede budskaber i talen, men det er jo noget, som alle kender og benytter ligeså meget som det ordløse sprog.

B. Fogh
fhw. overlæge f. 1912

Jomfruen viser sin forundring og mistro til engels budskab.